

MONIKA DOBROGOWSKA*

Edmunda Wnuka-Lipińskiego ujęcie konfliktu wartości i interesów

Edmund Wnuk-Lipiński's View of the Conflict of Values and Interests

Abstrakt

W artykule przedstawiono aksjologiczno-pragmatyczną perspektywę badawczą stosowaną przez Edmunda Wnuka-Lipińskiego w kontekście społeczeństwa polskiego. Na podstawie przeprowadzonych rozważań stwierdzono, że kategorie wartości są to, jego zdaniem, ugruntowane w danej tradycji kulturowej pożądane stany wspólnoty politycznej bądź jednostek, natomiast interesy dotyczą sfery pragmatycznej i oznaczają sytuację, której osiągnięcie jest z jakiegoś punktu widzenia korzystne. Autor badał konflikty występujące między różnymi wartościami, między interesami, a także między wartościami a interesami. Wnuk-Lipiński, szczególnie zainteresowany fazami radykalnej zmiany społecznej, przedstawiał je, opierając się przede wszystkim na preferencjach polskiego społeczeństwa dotyczących konkretnych wartości i interesów. Podejście aksjologiczno-pragmatyczne stosował jako perspektywę analityczną nie tylko zmiany systemowej, ale również w badaniach postaw i zachowań Polaków.

Słowa kluczowe: Edmund Wnuk-Lipiński, konflikt społeczny, wartości, interesy, konflikt wartości i interesów

Abstract

The article presents the axiological-pragmatic research perspective adopted by Edmund Wnuk-Lipiński in the context of Polish society. The reflections undertaken by the author lead to the conclusion that the categories of values are, in Wnuk-Lipiński's opinion, the desirable states of the political community or individuals anchored in a given cultural tradition, while interests refer to the pragmatic sphere and denote a situation the achievement of which is advantageous from a particular point of view. The author investigated conflicts occurring between different values, between interests, as well as between values and interests. Particularly interested in the phases of radical social change, Wnuk-Lipiński

* Dr Monika Dobrogowska – Katedra Socjologii Kultury, Religii i Partycypacji Społecznej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: monika.dobrogowska@kul.pl, ORCID: 0000-0002-1219-3546.

presented them based primarily on the preferences of Polish society for specific values and interests. He applied the axiological-pragmatic approach as an analytical perspective not only to systemic change, but also to the study of the attitudes and behaviour of Poles.

Keywords: Edmund Wnuk-Lipiński, social conflict, values, interests, conflict of values and interests

Wprowadzenie

Jednym z zagadnień eksplorowanych przez przedstawicieli nauk społecznych, w tym socjologów, są wartości i interesy. Pojęcia te, wydawałoby się każdemu zrozumiałe, jednak gdy dochodzi do ich konkretyzacji, nastrożają one interpretatorów i badaczom niemałej trudności w procesie konceptualizacji. Dlaczego tak się dzieje? Są to pojęcia polisemiczne, niosące ze sobą odmienne znaczenia podczas różnych celów badawczych czy w kontekście zróżnicowanych teorii. Wartości zwykle kojarzono w socjologii z funkcjonalnym modelem społeczeństwa, z harmonią, ładem, pokojem, podczas gdy interesy łączono z konfliktowym schematem społeczeństwa, podziałami, dystrybucją władzy i sferą materialną. Badaczem, który dokonał interesującej i obszernej eksplikacji i analizy tych pojęć oraz relacji między nimi w ujęciu socjologicznym, był Edmund Wnuk-Lipiński¹.

Celem niniejszego artykułu jest przede wszystkim ukazanie konfliktowych relacji wartości i interesów w ujęciu Wnuka-Lipińskiego. Na początku zostaną przedstawione podstawowe teorie konfliktu w socjologii, a następnie przywołane definicje wartości w ujęciu socjologicznym oraz ich typologia. Ponadto wyjaśnione zostanie zjawisko interesów, ich definicja i znaczenie dla jednostek i grup społecznych; opisane zostaną schematy niezgodności między wartościami oraz konflikty między różnymi interesami. Następnie kwestie teoretyczne zostaną przeniesione m.in. na pole transformacji systemowej Polski. Jest to szczególnie interesujące zagadnienie, ponieważ Wnuk-Lipiński był świadkiem przemian ustrojowych w Polsce i na bieżąco je analizował. W pracy zostanie też zaprezentowane stanowisko zakładające, że konflikty, o których mowa, nie są jedynie domeną krajów rozwijających się i przechodzących transformacje

¹ Edmund Wnuk-Lipiński (1944–2015) – profesor, dr habilitowany, socjolog. Dyrektor Instytutu Studiów Politycznych PAN, założyciel Katedry Socjologii w Collegium Civitas. Działacz społeczny, m.in. doradca do spraw polityki społecznej NSZZ „Solidarność”, w latach 1989–1991 kierownik zespołu doradców naukowych przy Obywatelskim Klubie Parlamentarnym. Niektóre z jego znanych publikacji: *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany ustrojowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996; *Granice wolności. Pamiętnik polskiej transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar/Collegium Civitas Press, Warszawa 2003; *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Znak, Kraków 2004; *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.

systemowe bądź jednostek lub grup będących w sytuacjach krytycznych (takich jak wojna), ale występują również w demokracjach rozwiniętych.

Konflikt społeczny, wartości, interesy – eksplikacja pojęć

Czym jest konflikt społeczny? Wnuk-Lipiński rozumie go jako antagonisticzną relację między co najmniej dwoma aktorami zbiorowymi, zachodzącą w przestrzeni życia publicznego, podmioty zaś są świadome charakteru owej relacji². Wśród klasycznych teorii konfliktu społecznego Wnuk-Lipiński wskazuje na teorie Karola Marksa i Georga Simmla. Marks posługiwał się zasadami dialektyki. Według niego każda formacja społeczna „wytwarza” klasę, która jest motorem zmiany, ponieważ znajduje się w konflikcie z klasą panującą w danej formacji (klasą wyzyskiwaczy)³. Konflikt klas jest, według Marksa, nieunikniony, ponieważ interesy obu klas są sprzeczne. Dodatkowo konflikt ten ma doprowadzić do rewolucji zmieniającej jedną formację w inną, a finalnie do społeczeństwa bezklasowego. Przewidywania Marksa okazały się nietrafne, ale stanowiły ideologiczną podstawę totalitarnych ustrojów komunistycznych⁴. Z kolei według Simmla społeczeństwo składa się z jednostek i to one są przede wszystkim nośnikami konfliktu. Zdarzają się indywidualni aktorzy przepojeni nienawiścią albo mający „instynkt walki”. Sprzeczności interesów – zdaniem Simmla – jedynie wzmacniają te pierwotne instynkty. Ponadto, konflikty są sposobem na regulację życia społecznego, ponieważ po ich rozładowaniu system społeczny wraca do równowagi i harmonii⁵. Konflikty w ujęciu Simmla nie prowadzą do przesądzonego wyniku, jak to przewidywał Marks, ale mogą stanowić funkcję adaptacyjną i integracyjną systemu społecznego⁶.

Wnuk-Lipiński odwołuje się również do współczesnych teorii konfliktu. Wśród ich przedstawicieli wymienia przede wszystkim Lewisa A. Cosera i Ralpha Dahrendorfa. Według Cosera struktura społeczna jest pełna konfliktów, których źródłem są odmienne poglądy ludzi na różne sprawy związane ze społeczeństwem. Niemniej, konflikty są zjawiskiem pożądanym, bo prowadzą do działań reformatorskich, integracyjnych i przyczyniają się do poprawy struktury społecznej⁷. Wnuk-Lipiński nawiązuje do Cosera, gdy opisuje konflikty na tle

² E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 251.

³ Tamże, s. 244.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże, s. 247.

⁶ Tamże; por. J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

⁷ J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, TN KUL, Lublin 1994, s. 60; L.A. Coser, *Funkcje konfliktu społecznego*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2009, s. 91 nn.

socjalnym, dotyczące np. załamania się rynku artykułów pierwszej potrzeby⁸. Takie sytuacje występowały m.in. w Polsce w latach osiemdziesiątych XX wieku. Jeśli chodzi o koncepcję Dahrendorfa, to zakłada on, że na strukturę społeczną składają się różne związki i ugrupowania ludzkie oparte na instytucji władzy zwierzchniej. Zrzeszanie się ludzi polega na podziale ról i podporządkowaniu jednych ról innym oraz ustanawianiu władzy. Dychotomiczny podział władzy na rządzonych i rządzących prowadzi do licznych konfliktów społecznych i interesów⁹. Słabością teorii Dahrendorfa jest to, że za konfliktowe uznaje wiele procesów społecznych i zjawisk, które niekoniecznie prowadzą do konfliktu, np. konkurencja, opozycja. Niektóre z nich mogą przyczynić się do rozpoczęcia współpracy¹⁰.

Wnuk-Lipiński rozpatruje zagrożenia wartości i interesów przede wszystkim w kontekście życia publicznego. Jego zdaniem: „W życiu każdej zbiorowości ludzkiej funkcjonują dwa systemy odniesień, według których regulujemy nasze postawy i zachowania: normy moralne i utylitarne reguły postępowania”¹¹. Systemy te są szczególnie ważne w życiu publicznym¹², ponieważ kształtują relacje między indywidualnymi oraz zbiorowymi aktorami przestrzeni publicznej. Co więcej, dzięki normom „aktor ocenia swoją postawę lub zachowanie w kategoriach moralnej prawości, a jego treścią są zasady, zakotwiczone w systemie wartości aktora, które uznaje on za ważne i wiążące”¹³. Gdy podmiot naruszy owe normy, prawdopodobnie dozna poczucia winy, natomiast w przestrzeni społecznej może narazić się na sankcje ze strony społeczeństwa. Drugim elementem, który reguluje zachowania lub postawy aktora, tym razem jednak z punktu widzenia własnego interesu, jest system utylitarnej „wyceny”. Gdy jednostka oceni, że takie zachowanie jest opłacalne, może je podjąć. W przypadku odwrotnej oceny należy domniemywać, że zaniecha owego czynu. Tego typu normy i system utylitarnej „wyceny” funkcjonują – zdaniem Wnuka-Lipińskiego – w dwóch współistniejących wymiarach. Jeden z nich to wymiar aksjologiczny, „bowiem w jego obrębie funkcjonują rozmaite hierarchie wartości, modyfikujące publiczną ekspresję pewnych postaw lub zachowań”¹⁴. Drugi wymiar „obejmuje utylitarne podejście do prezentowanych publicznie postaw i zachowań, dyktowane jakoś zdefiniowanym interesem (indywidualnym

⁸ E. Skotnicka-Illasiewicz, E. Wnuk-Lipiński, *Socjalne podłoże konfliktów*, w: *Polacy '81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu*, red. W. Adamski, IFiS PAN, Warszawa 1996, s. 51–52.

⁹ Tamże; por. R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, w: *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975, s. 429–463.

¹⁰ J. Turowski, *Socjologia...*, s. 61.

¹¹ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 178.

¹² Tamże, s. 191–205.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 179.

i/lub grupowym)¹⁵. Należy zauważyć, że ustalanie, jakie interesy grupowe są korzystne lub nie, jest dość skomplikowane, zwłaszcza w kontekście radykalnej zmiany systemowej, ponieważ interesy pożądane w „starym” systemie okazały się niekompatybilne z nowym ustrojem po 1989 roku. Problem ten zostanie przybliżony w dalszej części artykułu.

Aby zrozumieć rolę, jaką odgrywają wartości i interesy w społeczeństwie, należy zacząć od eksplikacji tych kategorii pojęciowych. W związku z tym w pierwszej kolejności zostaną przybliżone pojęcia: system wartości oraz wartości. Wnuk-Lipiński rozumie system wartości jako „zbiór dyspozycji psychicznych umożliwiających człowiekowi postrzegania otaczającego go świata w kategoriach aksjologicznych”¹⁶. Ten zbiór dyspozycji jest utworzony ze znaczeń nadawanych bytom abstrakcyjnym lub przedmiotom¹⁷. Na terenie socjologii system wartości regularnie pojawia się w analizach teoretycznych¹⁸, mimo to istnieje ciągle pojęciowe zamieszanie wokół problemu wartości, w związku z czym „niektórzy socjologowie – zwłaszcza będący pod wpływem neopozytywizmu, behawioryzmu – usiłowali za wszelką cenę usunąć ze swoich badań «aksjologiczne zaangażowanie»”¹⁹. Jednak – jak zauważa Jan Szymczyk – „program” eliminacji wartości z socjologii jest zadaniem niewykonalnym. „Pojęcie wartości funkcjonuje wśród innych pojęć i jest z nimi powiązane definicjami, twierdzeniami, hipotezami, znajdując się w takiej samej, jak one sytuacji i dlatego trudno wymagać, aby ono jedno uzyskało wyjątkową ścisłość, precyzję”²⁰. Według Marka Ziółkowskiego większość definicji wartości ma charakter relacyjny²¹. Aby zilustrować tę tezę, można przytoczyć klasyczną definicję Antoniny Kłoskowskiej, dla której „wartość jest wynikiem stosunku doznającego i aktywnego podmiotu wobec pewnych przedmiotów zewnętrznego świata”²².

Według Wnuka-Lipińskiego wartości są pojęciem polisemicznym. Autor zauważa, że różne znaczenia nadawane temu pojęciu wiążą się z różnymi

¹⁵ Tamże.

¹⁶ E. Wnuk-Lipiński, *Budżet czasu – struktura społeczna – polityka społeczna*, IFiS PAN, Wrocław 1981, s. 33.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1980; J. Szymczyk, *W świecie ludzkich kreacji. Stanisława Ossowskiego koncepcja rzeczywistości społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005; *Wartości w działaniu*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

¹⁹ J. Szymczyk, *Pomiędzy marzeniami a faktami. Szkice socjologiczne*, Norbertinum, Lublin 2005, s. 134.

²⁰ Tamże.

²¹ M. Ziółkowski, *Interesy i wartości jako elementy świadomości społecznej*, w: *Władza i struktura społeczna*, red. A. Jasińska-Kania, K.M. Słomczyński, IFiS PAN, Warszawa 1999, s. 122; por. M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii...*, s. 30 nn; J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1970, s. 98.

²² A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981, s. 175.

celami badawczymi, a czasem z odmienną perspektywą teoretyczną, w ramach której używa się kategorii wartości²³. Co więcej, w mowie potocznej ludzie mniej więcej intuicyjnie rozumieją pojęcie wartości i nie potrzebują specjalnych wyjaśnień. Natomiast w dyskursie naukowym intuicja potoczna nie jest wystarczająca, potrzeba precyzyjnych określeń, które pozwolą uniknąć poważniejszych nieporozumień. „I tu zaczynają się – jego zdaniem – kłopoty, gdyż intuicyjnie oczywisty sens znaczeniowy zaczyna się rozmywać, a poszczególne definicje wyostrzają wprawdzie jakiś aspekt zjawiska, które próbujemy doprecyzować, ale pomijają inny”²⁴. Ogólnie rzecz ujmując Wnuk-Lipiński „przez «wartość» rozumie znaczenie, jakie człowiek przypisuje dowolnemu bytowi abstrakcyjnemu lub przedmiotowi materialnemu”²⁵. Określanie znaczenia jakiegoś bytu jest zjawiskiem psychospołecznym o dwóch podstawowych komponentach: poznawczym („coś istnieje”) i aksjologicznym („coś ma znaczenie pozytywne lub negatywne”). Komponent aksjologiczny jest relatywny, to znaczy, że niektóre wartości mają większe znaczenie niż inne, a ramą odniesienia są znaczenia nadawane innym wartościom²⁶.

Poszukując określenia wartości, Wnuk-Lipiński przywołuje definicje skonstruowane przez różnych socjologów oraz filozofów i początkowo powołuje się na najbardziej klasyczną definicję Williama Thomasa i Floriana Znanieckiego, według której „wartość to wszelki przedmiot posiadający empiryczną treść, dostępną członkom grupy społecznej oraz znaczenie, wskutek którego jest on lub może być obiektem działalności”²⁷. Wnuk-Lipiński odpowiada na pytanie, czym są wartości, szuka także w tekstach Piotra Sztompki, według którego pojęcie wartości jest komplementarne wobec kategorii „normy kulturowej”, oraz że reguły, których przedmiotem są metody działania, środki stosowane do osiągnięcia celu, określamy normami kulturowymi²⁸. Z kolei reguły, których przedmiotem są cele działania, nazwiemy – zdaniem Sztompki – wartościami kulturowymi²⁹. Mówią one, jakie cele są słuszne i właściwe. Innymi słowy, „wartości wskazują, do czego ludzie powinni dążyć, a normy – jak powinni do tego dążyć. Przykładem wartości typowych dla naszych czasów, a więc inaczej – akceptowanych czy afirmowanych w naszej kulturze celów działania, będzie: standard życia, majątek, sława, wykształcenie, sprawność fizyczna, zdrowie”³⁰. Wnuk-Lipiński zauważa, że jest to tylko jeden z wielu sposobów ujmowania

²³ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 180.

²⁴ Tamże.

²⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Budżet czasu...*, s. 32.

²⁶ Tamże, s. 32–33.

²⁷ Tamże.

²⁸ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Zak, Kraków 2005, s. 258.

²⁹ Tamże, s. 258–259.

³⁰ Tamże, s. 259.

wartości, który łączy w sobie przynajmniej dwa szczeble hierarchii wartości: autoteliczne i instrumentalne. „Wartości autoteliczne to takie przedmioty, cele lub pożądane stany rzeczy, które stanowią wartość same w sobie, do których dąży się ze względu na nie same. Wartości instrumentalne zaś to takie, które służą osiągnięciu innych wartości, stanowiących podstawowy cel określonego dążenia”³¹. Podobną dychotomię stosuje Stanisław Ossowski. Dla niego wartości autoteliczne to wartości-cele, które wskazują, że dany przedmiot czy stan rzeczy jest cenny. Wartości instrumentalne zaś to wartości-środki, które służą do osiągnięcia innych, jeszcze bardziej cenionych wartości³².

Wnuk-Lipiński, podobnie jak Ziółkowski, Maria Misztal czy Jan Szczepański, rozpatruje wartości również jako kryterium orientacji ludzi wobec przedmiotów znajdujących się dookoła nich. Najczęściej chodzi o „relację działającego podmiotu wobec jakichś elementów otaczającego go świata społecznego”³³. Omawiany socjolog zgadza się z innymi autorami, np. Talcotem Parsonsem, twierdzącym, że „każdy system społeczny ma pewien «nadrzędny» wzór wartości, który możemy zakwalifikować jako idealny”³⁴, oraz z Jamesem L. Spatesem głoszącym, że „wartości to moralne przekonania, do których ludzie odwołują się, żeby uzasadnić swoje działanie”³⁵. Definicja wartości, skonstruowana przez rzeczonoego socjologa, brzmi następująco: „wartości to ugruntowane w tradycji kulturowej pożądane stany bytu społecznego jednostek, grup i całych społeczności”³⁶. Jeżeli te wartości są silnie zakorzenione w kulturze danego państwa, pełnią jednocześnie funkcje normatywne, regulując różne stosunki społeczne.

Obok wartości, w życiu jednostkowym i społecznym wyróżniamy też kategorię interesów. Według Włodzimierza Wesołowskiego „interesy są to obiektywne stany i procesy postrzegane jako umożliwiające zaspokojenie potrzeb fizjologicznych, ekonomicznych i kulturowych jednostek i grup, [...] stany, które dają się określić jako korzystne dla tychże jednostek czy grup”³⁷. Interes to wyartykułowana potrzeba, która uzasadnia działanie, stąd też określająca go

³¹ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 180–181.

³² S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 84; por. J. Szymczyk, *Rozumienie wartości w pismach Stanisława Ossowskiego*, „Summarium” 2001–2002, R. 30–31, s. 57.

³³ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 181; M. Ziółkowski, *Przemiany interesów i wartości...*, s. 55.

³⁴ T. Parsons, *Szkice z teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972, s. 514.

³⁵ J.L. Spates, *The Sociology of Values*, „Annual Review of Sociology” 1983, no. 9, s. 28; cyt. za: E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 180.

³⁶ Przykłady tych wartości to: wolność, równość, niepodległość, podmiotowość, godność, tolerancja, uczciwość; E. Wnuk-Lipiński, *Deprywacje społeczne a konflikty interesów i wartości*, w: *Polacy '90. Konflikty i zmiana*, s. 15.

³⁷ W. Wesołowski, *Niszczenie i tworzenie interesów w procesie systemowej transformacji. Próba teoretycznego ujęcia*, „Kultura i Społeczeństwo” 1995, nr 2 (39), s. 3.

potrzeba przybiera najczęściej postać poszukiwania korzyści, zysku. Dlatego „interes”, w tym polityczny, łatwo można ująć ilościowo, w postaci wymiernych korzyści³⁸. Zdaniem Wnuka-Lipińskiego, „interes to pojęcie oznaczające sytuację, której osiągnięcie jest z jakiegoś punktu widzenia korzystne”³⁹. Natomiast „dążenia do osiągnięcia takiego korzystnego stanu nazywać będziemy działaniami podyktowanymi interesami (jawnymi lub ukrytymi)”⁴⁰. Socjolog wylicza, że interesy mogą być indywidualne bądź grupowe. Indywidualny interes dotyczy konkretnej jednostki, np. wzrostu jej zarobków. Z kolei interes grupowy dotyczy sytuacji, w której przynosi ona korzyść dla danej grupy ludzi⁴¹. „Przez interesy rozumie się takie pożądane usytuowanie grupy, które umożliwia jej członkom pełniejsze zaspokajanie indywidualnych i rodzinnych potrzeb”⁴². Wnuk-Lipiński wylicza, za Vilfredo Pareto, interesy subiektywne i obiektywne. „Interesy subiektywne to takie stany rzeczy, które w ocenie ludzi są dla nich korzystne. Interesy obiektywne natomiast to takie stany rzeczy, których osiągnięcie jest dla tych samych ludzi korzystne z punktu widzenia jakichś obiektywnych miar”⁴³.

Na podstawie wymienionych elementów omawiany socjolog wyróżnia cztery podstawowe typy interesów. Są to, po pierwsze, interesy subiektywne indywidualne definiowane przez jednostkę na podstawie jej doświadczenia życiowego gromadzonego w pamięci oraz kontekstu społecznego, czyli interakcji z otoczeniem społecznym dającym wzór, jakie cele są korzystne i jakie zachowania prowadzą do ich osiągnięcia. Jednostka sama określa, co jest dla niej najlepsze i jakie zachowania pomogą jej w uzyskaniu owych celów⁴⁴. Drugi typ to interesy subiektywne grupowe. Kształtują się one w grupie osób, wobec których nie ma żadnych wątpliwości, że do niej przynależą. Z jednej strony interesy są więc połączeniem subiektywnych pojedynczych definicji interesów, a „z drugiej strony, subiektywnie zdefiniowany interes grupowy nie jest prostą sumą indywidualnych definicji interesu ani nawet ich wypadkową. Obok procesu

³⁸ A. Zwoliński, *Dylematy demokracji*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 233–234.

³⁹ E. Wnuk-Lipiński, *Fundamentalizm a pragmatyzm: dwa typy reakcji na radykalną zmianę społeczną*, „Kultura i Społeczeństwo” 1994, nr 1, s. 11.

⁴⁰ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 184.

⁴¹ Tamże.

⁴² E. Wnuk-Lipiński, *Deprywacje społeczne a konflikty interesów i wartości...*, s. 15.

⁴³ Wnuk-Lipiński, ilustrując zagadnienie interesów subiektywnych i obiektywnych, podaje przykład palacza papierosów, dla którego interesem obiektywnym będzie zaprzestanie szkodliwego dla jego zdrowia palenia, z kolei interesem subiektywnym będzie kontynuacja wciągającego nałogu. E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 184. Vilfredo Pareto wyjaśnia, że cel subiektywny różni się najczęściej od celu obiektywnego i występują tu pewne działania pozalogiczne, czyli chęć osiągnięcia czegoś dla własnej korzyści, ale pod pretekstem dobra zbiorowości, np. niektórzy robotnicy domagają się poprawy swego położenia, ale wysuwają dążenia poprawy sytuacji „klasy robotniczej”; V. Pareto, *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 215.

⁴⁴ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 184.

agregacji subiektywnie zdefiniowanych interesów poszczególnych członków zbiorowości pojawia się i krystalizuje interes owej zbiorowości jako całości, który jest nową jakością⁴⁵. Warto w tym miejscu odnotować, że jeżeli nastąpi agregacja interesów jednostkowych i dodatkowo wyklaruje się już interes grupy jako całości, to możemy nazwać ten podmiot grupą interesu.

Typ trzeci i czwarty interesów to interesy obiektywne indywidualne i obiektywne grupowe. Wnuk-Lipiński komentuje, że trudno jest zdefiniować takie interesy, czy uargumentować tezę o istnieniu jakiegoś obiektywnego interesu jednostki czy grupy. „Nawet jeśli uwzględnimy fakt, że interes obiektywny może być zdefiniowany przez zewnętrzne wobec jednostki czy grupy obiektywne miary pozwalające racjonalnie ustalić optimum korzyści, to jednak owo optimum korzyści musi być – jego zdaniem – relatywizowane do kontekstu społecznego”⁴⁶. Chodzi o to, że interesy obiektywne zawsze są ustalane w kontekście konkretnego społeczeństwa i jego warunków. Jeśli zmieniają się owe warunki, np. ustrój polityczny, optimum korzyści może się zupełnie zmienić, nawet jeśli zastosujemy podobne miary. Zresztą nawet te same miary mogą ulec zmianie, gdyż w historii ludzkości powstają nowe odkrycia naukowe i technologiczne, na których bazują dane kryteria. Chcąc rozwiązać ten problem, Wnuk-Lipiński wprowadza, za Ziółkowskim, pojęcie „częstkowego interesu obiektywnego”, który „jest takim określeniem stanu korzystnego dla jednostki lub grupy w danej sytuacji, które opiera się na maksimum wiedzy, jaką ta jednostka czy grupa mogłaby uzyskać w danym miejscu i czasie historycznym”⁴⁷. Jednak zawsze należy brać pod uwagę kontekst społeczny i zmienność relacji zachodzących w społeczeństwie.

Konflikty wartości, konflikty interesów

Rozpatrując zagadnienia interesów i wartości, Wnuk-Lipiński jest szczególnie zainteresowany konfliktami zachodzącymi na różnych płaszczynach obu pojęć. Omawiany socjolog zwraca uwagę na pewne interesujące zjawisko psychologiczno-społeczne. Otóż ludzie od wieków bywają rozdarci pomiędzy tym, co wydaje im się słuszne i co powinni robić, a tym, co faktycznie robią. Wnuk-Lipiński w tym miejscu czerpie z dorobku Ossowskiego, który zakładał, że:

obok wartości w znaczeniu emocjonalnym, obok wartości odczuwanych, czyli obok przedmiotów istotnie dla nas atrakcyjnych, w świadomości naszej odgrywają doniosłą rolę wartości uznawane przez nas, czyli przedmioty, w stosunku do których żywimy

⁴⁵ Tamże, s. 185.

⁴⁶ Tamże; tenże, *Dziesięć lat później*, „Polityka” 1999, nr 1, s. 18–21.

⁴⁷ M. Ziółkowski, *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego. Teorie, tendencje, interpretacje*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2000, s. 62.

przekonanie, że posiadają jakąś wartość obiektywną. [...] Emocjonalne napięcie konfliktów pomiędzy wartościami odczuwanymi i wartościami uznawanymi jest dostatecznym świadectwem, że rezygnować z tej tezy nie należy⁴⁸.

Konflikt wartości w wymiarze indywidualnym, ale także społecznym, jest zjawiskiem dość powszechnym⁴⁹. Wnuk-Lipiński, w dużym stopniu skupiony na badaniach życia publicznego, konfliktu wartości poszukuje też na tej płaszczyźnie. Socjolog stwierdza, że w realiach Polski lat osiemdziesiątych pojawienie się „Solidarności” doprowadziło do instytucjonalizacji i legitymizacji konfliktu społecznego⁵⁰. Ponadto „Solidarność” stała się zinstytucjonalizowanym kanałem artykulacji roszczeń i płaszczyzną integracji protestu społecznego⁵¹. Konflikt wartości dotyczył tu z jednej strony „dogmatów” realnego socjalizmu, a z drugiej: tendencji niepodległościowych, demokratycznych, rynkowych⁵², manifestowanych przez potężny ruch społeczny. Zdaniem Wnuka-Lipińskiego obecnie konflikty między wartościami pojawiają się przy takich problemach jak: kara śmierci, aborcja, eutanazja itp. Nazywa je *never ending stories*, czyli nieustannym konfliktem między dwoma opcjami aksjologicznymi⁵³. Można zauważyć, że w pierwszych dekadach XXI wieku w Polsce są to zagadnienia nadal sporne⁵⁴. Otwarte konflikty o charakterze aksjologicznym są wywoływane przez nowe ruchy społeczne lub pozarządowe organizacje społeczne, które wprowadzają nowe roszczenia do dyskursu publicznego, np. poprzez manifestacje, pikety, happeningi, konferencje prasowe. Wnuk-Lipiński stwierdza, że również partie polityczne uczestniczą w konflikcie wartości, ponieważ swoje roszczenia umieszczają w programie politycznym czy poprzez różne działania zmierzające do pozyskania zwolenników określonej opcji ideologicznej⁵⁵. Mirosława Marody podaje inną perspektywę współczesnego konfliktu wartości

⁴⁸ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej...*, s. 73–74; por. E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 187.

⁴⁹ J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2021, nr 1–2 (253–254), s. 165.

⁵⁰ E. Wnuk-Lipiński, *Granice wolności...*, s. 21.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże, s. 20–21; R. Inglehart, R. Siemieńska, *Przemiany systemów wartości a niezadowolenie polityczne w Polsce i na Zachodzie: analiza porównawcza*, „Państwo i Kultura Polityczna” 1989, nr 6, s. 161–179.

⁵³ E. Wnuk-Lipiński, *Kara śmierci*, „Nowe Życie Gospodarcze” 1998, nr 14, s. 9.

⁵⁴ Por. I. Koralewska, „Socjologia aborcji”. *Sposoby przedstawiania aborcji we współczesnym dyskursie nauk społecznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2020, nr 2 (16), s. 170–187; J. Wawrzyniak, *Etyka eutanazji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016; T. Zubrzycka-Maciąg, J. Rak, *Kara śmierci versus prawo do życia w opinii przyszłych pedagogów*, „Roczniki Teologiczne” 2020, nr 66 (II), s. 123–134.

⁵⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 257. Por. A. Jabłoński, J. Szymczyk, *Realist-Axiological Perspectives and Images of Social Life. A Century of Sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin*, Peter Lang, Berlin 2020, s. 71.

społeczeństwa polskiego. Badaczka dokonuje dychotomii na „tradycjonalistów” i „progresywistów”, którzy odmiennie rozkładają akcenty w dyskursach politycznych, religijnych czy naukowych. Jednak, jak zauważa, i jedni i drudzy „pozostają nieodłącznym produktem współczesności, gdyż w tym samym stopniu ukierunkowani są w swoich działaniach przez jej warunki ekonomiczne i technologiczne i w równym stopniu borykają się z wytwarzanym przez nią deficytem sensu”⁵⁶.

Oprócz konfliktu wartości, w społeczeństwie istnieją też konflikty interesów, które są zjawiskiem powszechnym, gdyż o ile wartości to – zdaniem Wnuka-Lipińskiego – cele słuszne, o tyle interesy to cele korzystne. Interesy najczęściej odnoszą się do działań, które mają na celu dobro takich podmiotów, jak: sama jednostka, mała grupa społeczna, do której ta jednostka należy, np. rodzina, oraz większa zbiorowość, np. naród. Tutaj korzyści są osiągnane przez podmiot określający siebie jako: „ja”, „my” w opozycji do „oni”. „Interes wiąże się więc – jak pisze Ziółkowski – z konfliktem interesów, postrzegany jest zwykle w kategoriach gry o sumie zerowej, gdzie «ja» albo «my» możemy uzyskać korzyść jedynie kosztem interesów «innych»”⁵⁷. Ziółkowski zauważa, że może występować konflikt między interesami indywidualnymi a interesami zbiorowymi, np. między jednostką a grupami, do których ona należy. W takiej sytuacji należy przyjąć, że istnieje pewna „naturalna hierarchia interesów jednostki”, gdzie najważniejsze są dla niej jej własne, indywidualne interesy, w dalszej kolejności interesy małej grupy i dalej większej wspólnoty, do której osoba przynależy. W wyjątkowych sytuacjach, tragedii rodzinnej czy wojny, hierarchia ta może zostać odwrócona⁵⁸.

Wnuk-Lipiński twierdzi, że w życiu społecznym można także odnotować zjawisko konfliktu interesów odczuwanych przez jednostki i podaje przykład sądu w sprawie własnej. Podstawowym interesem sądu jest wymierzenie sprawiedliwości, natomiast jako osądzany jest on zainteresowany jak najniższym wyrokiem. Innym przykładem, bardziej medialnym, są sytuacje na pograniczu biznesu i polityki. Zdarza się, że osoby odpowiedzialne za podejmowanie decyzji dotyczących lokowania pieniędzy publicznych wybierają opcję, w której zleceniobiorcą ustanawiają firmę, w której sami mają udziały⁵⁹. Jest to częsty problem wśród urzędników czy jakichkolwiek innych pracowników mających decydować o wydawaniu lub inwestowaniu nie swoich (np. państwowych) pieniędzy. Wnuk-Lipiński, ilustrując otwarte konflikty

⁵⁶ M. Marody, *Wartości w dobie (globalnego) kryzysu*, w: *Wartości w działaniu*, red. taż, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 293–294.

⁵⁷ M. Ziółkowski, *Interesy i wartości jako elementy świadomości społecznej...*, s. 124.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 187–188, 284–298; Urząd Zamówień Publicznych, *Co to jest konflikt interesów?*, <https://www.uzp.gov.pl> (dostęp: 10.03.2023).

interesów w systemie demokratycznym, podaje też przykład zorganizowanych grup interesu, tj. związków zawodowych pracobiorców czy partii politycznych⁶⁰.

Konflikty wartości i interesów w okresie zmiany ustrojowej

Dla Wnuka-Lipińskiego zainteresowanego konfliktami interesów i wartości bardzo ciekawe pole analiz stanowił moment przejścia państwa od jednego systemu ideologicznego do drugiego. Socjolog był naocznym świadkiem transformacji systemowej w Polsce, co pozwoliło mu zilustrować proces radykalnej zmiany ustrojowej⁶¹ i opisać postawy Polaków w okresie owych przeobrażeń. Nie należy odnosić mylnego wrażenia, że konflikty interesów i wartości związane z transformacją ustrojową pojawiły się w społeczeństwie polskim po 1989 roku, gdy rozpoczęła się już radykalna zmiana społeczna. W 1991 roku Wnuk-Lipiński postawił tezę, że pojawienie się „Solidarności” doprowadziło do instytucjonalizacji i – co może nawet ważniejsze – legitymizacji konfliktu społecznego. „Solidarność” stworzyła zinstytucjonalizowany kanał artykulacji roszczeń i płaszczyzn integracji protestu społecznego. „Pierwsza faza otwartego konfliktu (1980–1981) była zdominowana sprzecznością aksjologiczną między systemem komunistycznym a siłami [...] w opozycji. Wprowadzenie stanu wojennego zamroziło konflikt, ale go nie usunęło”⁶². Wnuk-Lipiński odnotowuje, że w fazie początkowej radykalnej zmiany społecznej ludzie żyją nadzieją podsycaną przez środowiska opozycyjne, które przejęły władzę. Na ogół obywatele są anonimową masą postrzegającą rzeczywistość w kategoriach wartości, którymi są wówczas zainteresowani, takimi jak wolność, godność, niepodległość⁶³. W tym czasie nie wspomina się jeszcze o interesach grupowych. Ludzie bardziej zainteresowani są wolnością niż ekonomią czy bezpieczeństwem gospodarczym zapewnionym albo jeszcze nie przez nowy system. W tym okresie istnieje duże przyzwolenie społeczne dla daleko idących zmian normatywnych i instytucjonalnych, mimo że mogą one zagrażać interesom pewnych grup społecznych⁶⁴. Wnuk-Lipiński zaznacza jednak, że po okresie euforii rewolucyjnej „postrzeganie zmiany w kategoriach wartości (czyli w kategoriach «tego, co słuszne») jest stopniowo

⁶⁰ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 257.

⁶¹ Zob. M. Dobrogowska, *Edmunda Wnuka-Lipińskiego teoria radykalnej zmiany społecznej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2013, nr 2, s. 45–68.

⁶² E. Wnuk-Lipiński, *Deprywacje społeczne a konflikty interesów i wartości...*, s. 15–36.

⁶³ Por. P. Boski, *O dwóch wymiarach lewicy-prawicy na scenie politycznej i w wartościach politycznych polskich wyborców*, w: *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej*, red. J. Reykowski, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1993, s. 49–100.

⁶⁴ Przykład stanowią tu górnicy, którzy walczyli o demokrację i gospodarkę wolnorynkową, a jednocześnie zmagają się z problemami restrukturyzacji i prywatyzacji w kopalniach.

zastępowane poprzez spostrzeganie jej w kategoriach interesu (czyli w kategoriach «tego, co korzystne»). Proces ten, mówiąc w uproszczeniu, stanowi linię graniczną pomiędzy początkową i zaawansowaną fazą radykalnej zmiany⁶⁵. Niestety, wchodzenie w Polsce w nowy system po 1989 roku było procesem niekiedy chaotycznym, bez sprecyzowanej wizji, jak ma wyglądać przyszły ład ekonomiczny i ile wyrzeczeń będzie wymagał on od społeczeństwa.

Jeśli chodzi o fazę zaawansowaną radykalnej zmiany społecznej, to w kontekście wartości i interesów, obok wymienionego wyżej przesunięcia społecznej percepcji w kategoriach aksjologicznych do percepcji w kategoriach interesów grupowych, następuje „redefinicja interesów grupowych, która prowadzi do krystalizacji nowych grup interesów, narastające poczucie relatywnej depriwacji oraz pojawienie się «klasy» społecznej definiującej swoje interesy w kategoriach logiki funkcjonowania okresu przejściowego”⁶⁶. Wnuk-Lipiński definiuje w tym miejscu interes grupowy na trzy różne sposoby. Po pierwsze, definicja interesu w nowym systemie może być interpretowana w takim kontekście, w jakim była rozumiana w dawnym systemie. W takiej sytuacji jest to baza dla sił politycznych dążących do przywrócenia starego systemu⁶⁷. Po drugie, interes grupowy może zostać przedefiniowany zgodnie z regułami gry narzuconymi przez nowy system. Wtedy siła polityczna popierająca tę zmianę i jej dokończenie jest „protoklasą średnią”⁶⁸. Po trzecie, interes grupowy może być redefiniowany w logice niespójnego okresu przejściowego, gdzie stare reguły gry już nie działają, a nowe nie są jeszcze ostatecznie zinstytucjonalizowane i ujęte w formie aktów prawnych. Tutaj siły polityczne, zwane „klasą przejścia”, dążą do przedłużenia okresu przejściowego, ponieważ czerpią korzyści z działań nielegalnych, niekontrolowanych przez słaby jeszcze aparat państwowy⁶⁹. W fazie postrewolucyjnej radykalnej zmiany, jeśli przebiega ona pomyślnie, powinna nastąpić „społeczna reintegracja wokół interesów grupowych definiowanych już zgodnie z logiką gospodarki rynkowej i państwa liberalno-demokratycznego”⁷⁰.

Podczas przejścia z systemu autorytarnego do demokracji, w społeczeństwie zmieniają się nie tylko interesy, ale też wartości. Wnuk-Lipiński zauważa, że w życiu publicznym ujawnia się pluralizm wartości, których w poprzednim systemie (komunistycznym) nie można było ujawniać. Owe wartości i towarzyszące

⁶⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Reforma, rewolucja, restauracja – trzy cechy transformacji postkomunistycznej*, w: *Władza i struktura społeczna*, red. A. Jasińska-Kania, K.M. Słomczyński, IFiS PAN, Warszawa 1999, s. 28.

⁶⁶ Tamże; tenże, *Granice wolności...*, s. 23; tenże, *Ta sama Polska*, „Tygodnik Powszechny” 1993, nr 41, s. 3.

⁶⁷ Tenże, *Granice wolności...*, s. 23.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Tenże, *Reforma, rewolucja, restauracja...*, s. 32.

im normy zachowań grupuje w trzy kategorie: (1) wartości, które były obecne w ideologii dawnego systemu i obecnie są dziedziczone po komunizmie (np. egalitaryzm); (2) wartości, które oficjalnie były zakazane w PRL, ale przetrwały, przekazywane w tradycji i obyczajach i w nowym systemie zostały „odmrożone” (np. solidaryzm społeczny); (3) wartości, które pojawiły się w Polsce dzięki otwarciu na świat, zwłaszcza pochodzące z zachodniego kręgu cywilizacyjnego (np. równouprawnienie płci w życiu publicznym)⁷¹. Ryszard Nazar i Stanisław Popławski zaznaczają, że czasy przełomu, w których „istnieje większe przyzwolenie dla zachowań pozaprawnych i moralnie wątpliwych, charakteryzuje pewne rozchwianie w sferze aksjologicznej, ujawniające się rozziwem między myśleniem wartościami a ich praktycznymi odniesieniami”⁷².

Konflikt pomiędzy interesami a wartościami

Badając życie publiczne Wnuk-Lipiński obserwuje również zjawisko konfliktu między wartościami a interesami. Jego zdaniem, dzieje się tak w dwóch sytuacjach: (1) gdy presja aksjologiczna zakłóca instytucjonalną efektywność lub zawęża kanały artykulacji interesów, wówczas orientacja pragmatyczna jest w konflikcie z orientacją aksjologiczną; (2) gdy pragmatyzm narusza pewne podstawowe wartości dominującego systemu aksjologicznego⁷³. Orientacja aksjologiczna jest reakcją na normatywny kryzys państwa, a orientacja pragmatyczna jest głównie reakcją na kryzys ekonomiczny kraju⁷⁴. Wnuk-Lipiński nie podejmuje prób określenia, która orientacja jest dominująca wśród Polaków. Badacze ujawniają tu różne stanowiska. Ziółkowski twierdzi, że wprowadzenie w Polsce demokracji liberalnej doprowadziło do „pragmatyzacji świadomości”⁷⁵. Zjawisko to oznacza „przesunięcie pragmatyczne manifestujące się na cztery sposoby: nacisk na utrzymanie funkcji socjalnej państwa, zorientowanie na dążenie do sukcesu materialnego, orientację na konsumpcję i poszukiwanie

⁷¹ Tenże, *Socjologia życia publicznego...*, s. 206–207.

⁷² R. Nazar, S. Popławski, *Transformacja i wartości. Aksjologiczne aspekty procesu transformacji w pokoleniowej perspektywie*, w: *Transformacja i wartości. Aksjologiczne aspekty transformacji ustrojowej w Polsce*, red. W. Kaczocho, S. Popławski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. T. Kotarbińskiego, Zielona Góra 1997, s. 129–160.

⁷³ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego...*, s. 209.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ M. Ziółkowski, *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego...*, s. 127; E. Wnuk-Lipiński, *Fundamentalizm a pragmatyzm...*, s. 3–12; A. Rychard, *Demokracja: wartość czy przystosowanie. Wstępne hipotezy*, w: *Dylematy współczesnej cywilizacji a natura człowieka*, red. J. Reykowski, T. Bielicki, Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 85–94.

realistycznych rozwiązań problemów ekonomicznych”⁷⁶. Ujawnia się tu jeden z najbardziej widocznych konfliktów wartości i interesów, związany z przejściem od systemu komunistycznego do demokratycznego. Chodzi o to, że znaczna część obywateli z jednej strony chce, aby tak jak w poprzednim ustroju państwo wykazywało zwiększoną opiekuńczość, czyli gwarantowało bezpłatną opiekę medyczną, edukację, zwiększone emerytury, redukcję bezrobocia, redukcję niesprawiedliwych nierówności między ludźmi⁷⁷. Z drugiej strony obywatele przeciwstawiają się podnoszeniu podatków. Wnuk-Lipiński nie stosuje pojęcia „pragmatyzacji świadomości”, choć również opisuje tego typu postawy obywateli⁷⁸.

Niektóre badania pokazują, że oczekiwania Polaków wobec państwa są nadal duże. W badaniu przeprowadzonym przez Centrum Badania Opinii Społecznej w 2013 roku 95% ankietowanych uznało, że rolą państwa jest zapewnienie każdemu obywatelowi minimalnego dochodu, 88% uważało, że obywatele powinni mieć prawo do bezpłatnej nauki na studiach wyższych. Zdecydowana większość badanych (84%) oczekiwała, że państwo zagwarantuje każdemu obywatelowi mieszkanie oraz pracę zgodną z kwalifikacjami (81%) lub jakąkolwiek pracę (80%)⁷⁹. W badaniu przeprowadzonym przez CBOS w 2014 roku zapytano o stosunek Polaków do uchylania się od płacenia podatków – 37% ankietowanych godziło się usprawiedliwić zatajanie bądź ukrywanie części osiągniętych dochodów w przekonaniu, że podatki w Polsce są za wysokie, a zarobki zbyt niskie. Od 1999 do 2014 roku o 7 punktów procentowych wzrósł odsetek badanych odnoszących się ze zrozumieniem do zatajania dochodów w celu uniknięcia podatków⁸⁰. Wskazuje to na wzrost niezadowolenia z obciążeń podatkowych. Podobnie podczas badań przeprowadzonych w 2016 roku ogromna większość ankietowanych (90%) była zdania, że pieniądze trafiające do budżetu są często nieracjonalnie wydawane, a ponadto – że podatki są zbyt wysokie w stosunku do tego, co państwo zapewnia obywatelom (87%). Zdecydowana większość Polaków uważała, że polski system podatkowy jest nieszczelny, że istnieje wiele

⁷⁶ J. Koralewicz, M. Ziółkowski, *Zmiany systemu wartości w Polsce*, w: *O życiu publicznym, kulturze i innych sprawach*, red. B.W. Mach, E. Wnuk-Lipiński, Wyd. Collegium Civitas, ISP PAN, Warszawa 2007, s. 215–218.

⁷⁷ J. Koralewicz, M. Ziółkowski, *Zmiany systemu wartości w Polsce...*, s. 219. Socjologowie nazywają tę postawę „wyuczoną bezradnością” i „uogólnionym zrzeczeniem się odpowiedzialności” za państwo, ale też za swoje życie; M. Ziółkowski, *Zmiany systemu wartości*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, red. J. Wasilewski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 148–149.

⁷⁸ E. Wnuk-Lipiński, *Granice wolności...*, s. 281–282.

⁷⁹ CBOS, *Powinności państwa wobec obywatela i obywatela wobec państwa*, oprac. B. Roguska, Komunikat z badań nr BS/104/2013, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2013.

⁸⁰ CBOS, *Podatkowe dylematy Polaków*, oprac. K. Kowalczyk, Komunikat z badań nr 81/2014, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2014.

luk w prawie podatkowym (82%), a także – iż jest zbyt skomplikowany (78%)⁸¹. Niemniej należy odnotować, że w tym samym badaniu wśród ankietowanych niemal powszechne (92%) było przekonanie, że należy płacić podatki, gdyż z nich finansowane są ważne cele i potrzeby społeczne, takie jak bezpieczeństwo, służba zdrowia, szkolnictwo itp.⁸². W badaniu przeprowadzonym przez CBOS w 2021 roku zdecydowana większość młodych ludzi (76%) oczekiwała od państwa zapewnienia wysokiego poziomu świadczeń społecznych, takich jak opieka zdrowotna czy szkolnictwo⁸³.

Jak zauważa w tym kontekście Janina Filek, „rośnie znaczenie wartości pragmatycznych, a kryterium porządkującym sferę aksjologii staje się mechanizm rynkowy, bowiem to pieniądź nadaje rzeczom wartość”⁸⁴. Z kolei Henryk Domański i Dariusz Przybysz, analizując dane Europejskiego Sondażu Społecznego z 2018 roku, stwierdzają, że mieszkańcy społeczeństw postkomunistycznych (w tym Polski) mają, średnio rzecz biorąc, większe przekonanie o uzyskiwaniu zbyt niskich zarobków, co może być odzwierciedleniem niższego poziomu zamożności i aspiracji do wysokiej stopy życiowej rozwiniętych społeczeństw rynkowych⁸⁵. Natomiast Maja Sawicka i Agnieszka Karlińska, bazując m.in. na analizie ilościowej wyników badań wartości, gromadzonych przez *European Values Study* od 1990 do 2017 roku, konkludują, że współczesne społeczeństwo polskie nie wpisuje się w proste dychotomie. Z jednej strony można sklasyfikować je jako znajdujące się w połowie drogi między orientacją materialistyczną a postmaterialistyczną, zwłaszcza jeśli chodzi o pracę. Badania jakościowe, na które powoływały się autorki, pokazują, że chociaż język używany do mówienia i myślenia o społecznej rzeczywistości pracy wykorzystuje kategorie materialistyczne, przekazywane znaczenia odnoszą się do kwestii wykraczających poza wartości materialne: poczucia własnej wartości, godności, statusów społecznych i symbolicznych kategoryzacji, autentyczności i samorealizacji, czyli terminów, w których można wyrazić wartości postmaterialistyczne⁸⁶. Biorąc pod uwagę badania przeprowadzane przez socjologów oraz wyniki przedstawionych sondaży wydaje się, że w kategoriach rozpatrywanych przez Wnuka-Lipińskiego społeczeństwo polskie ostatniej dekady cechuje orientacja pragmatyczna, będąca –

⁸¹ CBOS, *Postawy wobec płacenia podatków*, oprac. M. Omyła-Rudzka, Komunikat z badań nr 85/2016, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016.

⁸² Tamże.

⁸³ CBOS, *Ważne kwestie społeczno-polityczne w opiniach młodych Polaków*, oprac. B. Roguska, Komunikat z badań nr 93/2021, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.

⁸⁴ J. Filek, *Kłopot z wartościami*, „Zarządzenie Publiczne” 2017, nr 39 (1), s. 14.

⁸⁵ H. Domański, D. Przybysz, *Podobieństwa i różnice między krajami w ocenie sprawiedliwych zarobków*, w: *Polska-Europa. Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego 2002-2018/2019*, red. P.B. Sztabiński, D. Przybysz, F. Sztabiński, IFiS PAN, Warszawa 2020, s. 125.

⁸⁶ M. Sawicka, A. Karlińska, *Survival or Self-Actualization? Meanings of Work in Contemporary Poland*, „Polish Sociological Review” 2021, no. 214 (2), s. 215.

być może – reakcją na trudności ekonomiczne kraju, jednak należy zachować ostrożność przy tak jednoznacznych kategoryzacjach.

Perspektywa aksjologiczno-pragmatyczna przyjęta przez Wnuka-Lipińskiego niesie ze sobą ogromny walor poznawczy. Szczególnie jest ona wartościowa w kontekście przeprowadzonej przez socjologa analizy transformacji systemowej w Polsce, gdzie krok po kroku określał on jej fazy i dominujące w tym czasie postawy obywateli. Jednak duży niedosyt budzi fakt, że Wnuk-Lipiński nie określił, jaka perspektywa, aksjologiczna czy pragmatyczna, jest obecnie dominująca wśród Polaków. Badając społeczeństwo polskie początku XXI wieku, socjolog analizował konflikty wartości i interesów, lecz w przypadku niektórych zagadnień nie przeprowadził tak wnikliwych eksploracji, jak np. Ziółkowski. Zabrakło u Wnuka-Lipińskiego badań dotyczących perspektywy aksjologiczno-pragmatycznej społeczeństwa polskiego w kontekście m.in. funkcjonowania pamięci zbiorowej, zmian mentalności indywidualnej i/lub zbiorowej czy w relacji do mniejszości etnicznych.

Zakończenie

Podsumowując rozważania w niniejszym artykule, można skonstatować, że dla Wnuka-Lipińskiego pojęcia wartości i interesów są jednymi z kluczowych zagadnień dotyczących działań podmiotów życia społecznego. Wartości interpretuje on jako pożądane w społeczeństwie i utwierdzone w tradycji kategorie, do których należy dążyć, a interesy jako określone potrzeby, których realizowanie przynosi korzyści. I jedno, i drugie rozpatruje m.in. przez pryzmat konfliktu. W przypadku wartości konflikt może nastąpić np. na płaszczyźnie wartości uznawanych i wartości odczuwanych. W przypadku interesów konflikty mogą wystąpić chociażby między interesem indywidualnym a zbiorowym. Dodajmy, że omawiany socjolog porusza problem wartości i interesów zwłaszcza w kontekście zmiany systemowej, zaznaczając, że w jej fazie początkowej istnieje spostrzeganie rzeczywistości przez pryzmat wartości, w fazie zaawansowanej następuje skierowanie ku sferze pragmatycznej i krystalizacja nowych interesów grupowych, w fazie postrewolucyjnej zaś następuje krystalizacja interesów grupowych zgodnych z zasadami demokracji liberalnej. Ponadto, konflikty między samymi wartościami, samymi interesami oraz wartościami i interesami są, jak uważa Wnuk-Lipiński, domeną nie tylko społeczeństw będących w trudnej sytuacji wojny czy zmiany systemu politycznego, ale także w społeczeństwie, gdzie demokracja liberalna jest już ugruntowana. Bazując na kategoriach stosowanych przez socjologa, można przychylić się do wniosku, że współczesne społeczeństwo polskie cechuje bardziej podejście pragmatyczne, ale należy mieć też na uwadze, że nie wpisuje się ono w proste dychotomie.

Konkludując, perspektywa aksjologiczno-pragmatyczna jest dla Edmunda Wnuka-Lipińskiego jedną z kluczowych perspektyw badawczych, dzięki której można badać regulatory postaw i zachowań w życiu publicznym.

Bibliografia

- Boski P., *O dwóch wymiarach lewicy-prawicy na scenie politycznej i w wartościach politycznych polskich wyborców*, w: *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej*, red. J. Reykowski, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1993, s. 49–100.
- CBOS, *Podatkowe dylematy Polaków*, oprac. K. Kowalczuk, Komunikat z badań nr 81/2014, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2014.
- CBOS, *Postawy wobec płacenia podatków*, oprac. M. Omyła-Rudzka, Komunikat z badań nr 85/2016, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016.
- CBOS, *Powinności państwa wobec obywatela i obywatela wobec państwa*, oprac. B. Roguska, Komunikat z badań nr BS/104/2013, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2013.
- CBOS, *Ważne kwestie społeczno-polityczne w opiniach młodych Polaków*, oprac. B. Roguska, Komunikat z badań nr 93/2021, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.
- Coser L.A., *Funkcje konfliktu społecznego*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2009.
- Dahrendorf R., *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, w: *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975, s. 429–463.
- Dobrogowska M., *Edmunda Wnuka-Lipińskiego teoria radykalnej zmiany społecznej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2013, nr 2, s. 45–68.
- Domański H., Przybysz D., *Podobieństwa i różnice między krajami w ocenie sprawiedliwych zarobków*, w: *Polska-Europa. Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego 2002-2018/2019*, red. P.B. Sztabiński, D. Przybysz, F. Sztabiński, IFiS PAN, Warszawa 2020, s. 113–126.
- Filek J., *Kłopot z wartościami*, „Zarządzenie Publiczne” 2017, nr 39 (1), s. 9–22.
- Inglehart R., Siemienińska R., *Przemiany systemów wartości a niezadowolenie polityczne w Polsce i na Zachodzie: analiza porównawcza*, „Państwo i Kultura Polityczna” 1989, nr 6, s. 161–179.
- Jabłoński A., Szymczyk J., *Realist-Axiological Perspectives and Images of Social Life. A Century of Sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin*, Peter Lang, Berlin 2020.
- Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981.
- Koralewicz J., Ziółkowski M., *Zmiany systemu wartości w Polsce*, w: *O życiu publicznym, kulturze i innych sprawach*, red. B.W. Mach, E. Wnuk-Lipiński, Wyd. Collegium Civitas, ISP PAN, Warszawa 2007, s. 199–228.
- Koralewska I., „Socjologia aborcji”. *Sposoby przedstawiania aborcji we współczesnym dyskursie nauk społecznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2020, nr 2 (16), s. 170–187. DOI: 10.18778/1733-8069.16.2.10.
- Mariański J., *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2021, nr 1–2 (253–254), s. 163–184. DOI: 10.31743/znkul.12980.
- Marody M., *Wartości w dobie (globalnego) kryzysu*, w: *Wartości w działaniu*, red. też, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 271–296.
- Misztal M., *Problematyka wartości w socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1980.
- Nazar R., Popławski S., *Transformacja i wartości. Aksjologiczne aspekty procesu transformacji w pokoleniowej perspektywie*, w: *Transformacja i wartości. Aksjologiczne aspekty transformacji ustrojowej w Polsce*, red. W. Kaczocho, S. Popławski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. T. Kotarbińskiego, Zielona Góra 1997, s. 129–160.
- Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

- Pareto V., *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Parsons T., *Szkice z teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972.
- Rychard A., *Demokracja: wartość czy przystosowanie. Wstępne hipotezy*, w: *Dylematy współczesnej cywilizacji a natura człowieka*, red. J. Reykowski, T. Bielicki, Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 85–94.
- Sawicka M., Karlińska A., *Survival or Self-Actualization? Meanings of Work in Contemporary Poland*, "Polish Sociological Review" 2021, no. 214 (2), s. 199–220. DOI: 10.26412/psr214.04.
- Skotnicka-Illasiewicz E., Wnuk-Lipiński E., *Socjalne podłoże konfliktów*, w: *Polacy ,81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu*, red. W. Adamski, IFiS PAN, Warszawa 1996, s. 49–69.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1970.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.
- Szymczyk J., *Pomiędzy marzeniami a faktami. Szkice socjologiczne*, Norbertinum, Lublin 2005.
- Szymczyk J., *Rozumienie wartości w pismach Stanisława Ossowskiego*, „Summariusm” 2001–2002, R. 30–31, s. 53–73.
- Szymczyk J., *W świecie ludzkich kreacji. Stanisława Ossowskiego koncepcja rzeczywistości społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
- Turner J.H., *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Turowski J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, TN KUL, Lublin 1994.
- Urząd Zamówień Publicznych, *Co to jest konflikt interesów?*, <https://www.uzp.gov.pl> (dostęp: 10.03.2023).
- Wawrzyniak J., *Etyka eutanazji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016.
- Wesołowski W., *Niszczenie i tworzenie interesów w procesie systemowej transformacji i próba teoretycznego ujęcia*, „Kultura i Społeczeństwo” 1995, nr 2 (39), s. 3–26.
- Wnuk-Lipiński E., *Budżet czasu – struktura społeczna – polityka społeczna*, IFiS PAN, Wrocław 1981.
- Wnuk-Lipiński E., *Deprywacja społeczne a konflikty interesów i wartości*, w: *Polacy '90. Konflikty i zmiana*, red. W. Adamski, A. Rychard, E. Wnuk-Lipiński, ISP PAN, Warszawa 1991, s. 15–36.
- Wnuk-Lipiński E., *Dziesięć lat później*, „Polityka” 1999, nr 1, s. 18–21.
- Wnuk-Lipiński E., *Fundamentalizm a pragmatyzm: dwa typy reakcji na radykalną zmianę społeczną*, „Kultura i Społeczeństwo” 1994, nr 1, s. 3–12.
- Wnuk-Lipiński E., *Granice wolności, pamiętnik polskiej transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar/Collegium Civitas Press, Warszawa 2003.
- Wnuk-Lipiński E., *Kara śmierci*, „Nowe Życie Gospodarcze” 1998, nr 14, s. 9.
- Wnuk-Lipiński E., *Reforma, rewolucja, restauracja – trzy cechy transformacji postkomunistycznej*, w: *Władza i struktura społeczna*, red. A. Jasińska-Kania, K.M. Słomczyński, IFiS PAN, Warszawa 1999, s. 19–34.
- Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Wnuk-Lipiński E., *Ta sama Polska*, „Tygodnik Powszechny” 1993, nr 41, s. 3.
- Ziółkowski M., *Interesy i wartości jako elementy świadomości społecznej*, w: *Władza i struktura społeczna*, red. A. Jasińska-Kania, K.M. Słomczyński, IFiS PAN, Warszawa 1999, s. 121–142.
- Ziółkowski M., *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego. Teorie, tendencje, interpretacje*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2000.
- Ziółkowski M., *Zmiany systemu wartości*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, red. J. Wasilewski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 147–174.
- Zubrzycka-Maciąg T., Rak J., *Kara śmierci versus prawo do życia w opinii przyszłych pedagogów*, „Roczniki Teologiczne” 2020, nr 66 (11), s. 123–134. DOI:10.18290/rt.2019.66.11-9.
- Zwoliński A., *Dylematy demokracji*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.